

LIBERAL DÜŞÜNCE

YIL: 14

SAYI: 53-54

KIŞ-BAHAR 2009

İktisat ve Bilgi*

Friedrich von Hayek

I

Bu yazının başlığının muğlak olması tesadüfi değildir. Elbette ki, yazının ana konusu toplumun farklı üyelerinin sahip oldukları bilgi ile ilgili varsayımların ve önermelerin iktisadi analize oynadıkları rol hakkındadır. Fakat bu, aynı başlık altında tartışılabilecek olan diğer mesele ile, yani formel iktisadi analiz ne dereceye kadar gerçek dünyada neler olduğuna dair bilgi aktardığı meselesi ile hiçbir biçimde bağlantılı değildir. Gerçekte benim ana görüşüm, esas itibarıyla iktisat biliminde formel denge analizini oluşturan totolojileri gerçek dünyadaki neden-sonuç ilişkileri hakkında bize herhangi bir şey anlatabilen önermeler haline getirmenin, bu formel önermeleri, ancak, bilginin hangi biçimde elde edildiğine ve nakledildiğine ilişkin kesin ifadelerle doldurabildiğimiz kadarıyla mümkün olduğu şeklinde olacak. Kısacası, iktisat teorisinde mevcut olan - bu teorinin sadece çıkarımları değil, nedenler ve sonuçlarla da ilişkili olan ve bu nedenle en azından ilkesel olarak doğrulanabilir¹ sonuçlara yol açan tek parçası olan - ampirik öğrenin, bilginin elde edilmesiyse ilgili önermelerden oluştuğunu ileri süreceğim.

¹ Belki de, size şu dikkat çekici olguyu hatırlatarak işe başlayabilirim: Teorik inceleme-

* "Economics and Knowledge", *Economica*, Cilt: IV (Yeni seri, 1937), s. 33-54. Bu makale, Hayek'in London Economic Club'da 10 Kasım 1936 tarihinde yaptığı konuşmanın metnidir. Ayrıca bkz. Friedrich von Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, 1980, s. 33-56.

¹ Veya daha ziyade yanlışlanabilir. (Karşılaştırma için bkz. K. R. Popper, *Logik der Föschung* [Vienna, 1935] içinde muhtelif yerler.) [Karl Popper, *Bilimsel Buluşun Mantığı*, Çev. İlknur Aka ve İbrahim Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. - ç.n.]

açık önermeler kümesine dönüştürme eğilimine, hoşgörüsüz biçimde ve şüphesizle bakan birçok kişi var. Fakat öyle görünüyor ki, bu dönüştürme süreci yeterli kadar sürdürülebilir ise, kendi çaresini de beraberinde getirecektir. İktisadi hayatın gerçekte a priori kısmımızı muhakememizden bulup çıkarırken, sadece muhakememizin bütün kendi safığı içinde bir tür Saf Tercih Mantığı niteliğinde olan bir ögesini ayırmıyor, aynı zamanda çok fazla ihmâl edilmiş bir diğer ögesini de ayırıyor ve onun önemini vurguluyoruz. Son zamanlarda iktisat teorisini gittikçe formel hâle getiren eğilimlerle ilgili eleştiriler, bunların aşırıya kaçmalarından dolayı değil, formel iktisat teorisini - matematiğin olduğu gibi - bir araç olarak kullanarak mantığın bu dalının tecrit edilmesini tamamlamak ve bu dalın meşru konunun yerine nedensel süreçlerin incelenmesini geçirmek amacıyla, bu eğilimlerin henüz yeterli derecede geliştirilmemiş olmasından dolaydır.

II

Ancak, saf denge analizinin totolojik önermelerinin aslında toplumsal ilişkilerin açıklanmasında doğrudan uygulanabilirliğe sahip olmadıkları şeklindeki görüşümü kanıtlamadan önce, ilk olarak, denge kavramının münferit bireyin eylemlerine uygulanması hâlinde açık bir anlama *sahip olduğunu* ve bu anlamın da ne olduğunu göstermem gerekiyor. Bu görüşüme karşı, tam da burada, denge kavramının önemli olmadığı, çünkü bu kavramın uygulanması arzu edildiğinde, bütün söylenebilecek şeyin, tek başına olan bir kişinin her zaman dengede olduğu şeklinde bir iddia öne sürülebilir. Fakat bu son ifade, basmakalıp bir ifade olmakla birlikte, sadece denge kavramının yanlış kullanıldığı biçimi göstermektedir. Gerçekte ise söz konusu olan şey, bu hâldeki bir kişinin dengede olup olmadığı değil, bu kişinin eylemlerinin hangilerinin birbirlerine göre denge ilişkileri içerisinde bulduklarıdır. Denge analizinin - nispi değerlerin nispi maliyetlere üyduğu ya da bir kişinin herhangi bir faktörün farklı kullanım alanlarındaki marjinal getirilerini birbirlerine eşitlediği şeklindeki - bütün önermeleri, eylemler arası ilişkiler hakkındadır. Herhangi bir kişinin eylemlerinin dengede olduğunu söylemek, bu eylemlerin bir planın parçası olarak anlaşılabilir durumda mümkündür. Söz konusu mesele ancak bu olduğu ve bu eylemlere ancak aynı anda ve aynı koşullar göz önüne alınarak karar verildiği zaman, bu kişinin bilgisi ve tercihleri hakkındaki varsayımlarımızdan türettiğimiz ve bu eylemlerin karşılıklı ilişkileri hakkında olan açıklamalarımız herhangi bir uygulanabilirliğe sahip olabilirler. Şunu da hatırlatmak önemlidir: Bu tarz analizde yola çıktığımız "veri", söz konusu kişi için verili olan (kendi beğenileri dışındaki) bütün olgulardan, onun tarafından var olduğu bilinen (ya da var olduğuna inanılan) şeylerden ve, tam olarak söylersek, neşnel olmayan olgulardan oluşmaktadır. Bu durum, türettiğimiz önermelerin zorunlu olarak a priori geçerli olmalarından söz konusu argümanın tutarlılığını korumamızdan kaynaklanmaktadır.³

Bu düşüncelerden iki ana sonuç çıkarıyor. Birincisi, bir kişinin art arda gelen eylemleri

³ Karşılaştırma için bkz. Ludwig von Mises, *Grunprobleme der Nationalökonomie* (Jena, 1933), s. 22 ve devamı ile s. 160 ve devamı. [Epistemological Problems of Economics, Çev. George Reisman, New York: New York University Press, 1976. - ç.n.]

yi geleneksel denge analizinin sınırları ötesine taşımak amacıyla daha yakın zamanlarda farklı alanlarda yapılan pek çok girişim, yanıtın, eğer benimsenirse özdış değılse bile, en azından onun parçası olan bir hususa ilgili, yani öngörü ile ilgili yaptığımız varsayımlara bağli olduğunu kesa sürede gösterdi. Sanırım, tahmin edileceğı gibi, öngörü ile ilgili varsayımların tartışıldığı ve ilk olarak geniş ilgi çeken alan risk teorisi idi.² Frank H. Knight'ın çalışması vastasıyla bu bağlamda harekete geçirilmiş olan saik, kendi özel alanımız çok ötesinde bir derin etkiye sahip olduğumu hâlâ ispatlayabilir. Çok fazla geçmeden de öngörü ile ilişkili olarak yapılan varsayımlar, eksik rekabet teorisinin bilmeçelerinin, yani düopol ve oligopol meselelerinin çözümü için temel öneme sahip olduklarını kanıtladılar. O zamandan bu yana, paranın ve endüstriyel dalgalanmaların daha "dinamik" nitelikteki meselelerinin ele alınışında, öngörü ve "tahminler" hakkında yapılan varsayımların aynı derecede merkezi rol oynadıkları ve özellikle de, denge faiz oranı gibi, saf denge analizinden bu alanlara devralınan kavramların ancak öngörü ile ilişkili varsayımlara dayanarak gereğı gibi tarif edilebilecekleri gittikçe açık hâle geldi. Burada öyle görünüyor ki, insanların niye hata yaptıklarını açıklayabilmemiz için, ilk olarak onların neden dolayı haklı çıktıklarını açıklamamız gerekiyor.

Genel olarak görünen o ki, denge kavramının kendisinin ancak öngörü ile ilişkili varsayımlara dayanarak kesin ve açık hâle getirilebileceğini kavradığımız bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Bununla birlikte, bu zaruri varsayımların tam olarak neler oldukları konusunda şu anda ortak bir karara varamayabiliriz. Bu sorunun bu denemede daha sonra ilgileneceğim. Şu anda sadece, içinde bulunduğumuz durumda, ister iktisadi istatistikün sınırlarını tarif etmek isteyelim ister bunun ötesine geçmek isteyelim, öngörü hakkındaki varsayımların muhakememizden sahip oldukları belirgin konuyla ilgili can sıkıcı sorundan kaçamayacağımızı göstermekle ilgileniyorum. Bu sadece bir tesadüf olabilir mi?

Eyvelce de öne sürdüğüm gibi, bana öyle görünüyor ki, bunun nedeni burada sadece daha erken bir aşamada yüzleşmiş olmamız gereken çok daha geniş bir sorunun özel bir tarafıyla ilgilenecek zorunda olmamızdan kaynaklanıyor. İfade edilenlere esas itibarıyla benzer olan meseleler, gerçekte, totolojik sistemini - bu önermeler dizisi zorunlu olarak doğrudur, çünkü bunlar sadece bizim hareket ettiğimiz ve denge analizinin ana kapsamını teşkil eden varsayımların biçim değiştirmiş hâlleridirler - muhtelif sayıda bağımsız bireyden oluşan bir toplumun olduğu duruma uygulamaya çalıştığımızda ortaya çıkıyorlar. Uzun müddet, denge kavramının kendisinin ve saf analizde kullandığımız yöntemlerin, ancak münferit bireyin eyleminin analizi ile sınırlandırıldığında açık bir anlamı olduğunu ve bunu birkaç farklı bireyin etkileşiminin açıklanması için uyguladığımızda, gerçekten farklı bir alana geçtiğimizi ve tamamen farklı nitelikteki yeni bir ögeyi sessizce ortaya koyduğumuzu düşündüm.

Şuna eminim ki, tüm modern denge analizinde bulunan ve iktisat bilimini saf mantığın bir dalına, matematik ya da geometri gibi içsel tutarlılıktan başka ölçüye tâbi olmayan bir

² Tahminlerin sahip olduğu önemin aşamalı olarak iktisadi analizde ortaya konulması sürecinin daha eksiksiz biçimde yapılacak bir incelemesi, büyük ihtimalle Irving Fisher'ın *Appreciation and Interest* (1936) adlı eserinden hareketle işe başlamak zorundadır.

arasındaki denge ilişkileri ancak aynı planın icrasının bir parçası oldukları müddetçe mevcut olabileceklerinden, bu kişinin ilgili bilgisindeki herhangi bir değişiklik, yani onu planını değiştirmeye yönelten herhangi bir değişiklik, bilgisindeki bu değişiklikten önce ve sonra meydana gelen eylemleri arasındaki denge ilişkisini bozacaktır. Diğer bir ifadeyle, denge ilişkisi, yalnız, bu kişinin tahminlerinin doğru çıktığı süre boyunca olan eylemlerini kapsayacaktır. İkincisi; denge, eylemler arası bir ilişki olduğundan ve bir kişinin eylemleri zaman içerisinde zorunlu olarak art arda meydana geleceğinden dolayı, bu zaman akışının denge kavramına herhangi bir anlam vermemek için gerekli olduğu açık hâle gelmektedir. Bu durum anlamaya değerdir; çünkü öyle görünüyor ki, pek çok iktisatçı denge analizinde *zamana* bir yer bulmakta zorlanıyor ve neticede dengenin *zamansız* olarak kavranılması gerektiğini öne sürüyor. Bu ifade bana anlamsız görünüyor.

III

Bu şekildeki denge analizinin - rekabetçi bir toplumun koşullarına uygulanması durumunda - şüpheli hâle gelen anlamı hakkında söylediğim şeylere rağmen, şimdi elbette ki, söz konusu tasavvurun başlangıçta tamamen, farklı bireylerin eylemleri arasındaki bir çeşit denge fikrini tasvir etmek amacıyla uygulamaya konulduğuna reddetmek istemiyorum. Şimdiye dek tartıştığım bütün şeyler, denge kavramının, tek bir kişinin farklı eylemlerinin karşılıklı bağımlılığını tarif etmek amacıyla kullandığımız biçimindeki anlamının, farklı kişilerin eylemleri arasındaki ilişkilere doğrudan uygulanmaya elverişli olmadığı hakkında idi. Gerçek ise mesele, rekabetçi bir sistemdeki dengeden bahsettiğimizde bundan ne anladığımızdır.

Yaldızlarımızdan çıkan ilk yanıt şu oluyor: Bu bağlamda bir dengenin mevcut olması, toplumun bütün üyelerinin bir dönem boyunca meydana gelen tüm eylemlerinin, her üyenin dönem başında kararlaştırdığı kendi bireysel planını icra ettiği eylemler olması durumunda mümkündür. Ancak öyle görünüyor ki, bunun tam olarak neyi ifade ettiğini ni daha yakından incelediğimizde, bu yanıtın çözümlerinden daha fazla güçlük yaratdığı meydana çıkıyor. Bir dönem boyunca önceden tasarlanmış bir plana göre hareket eden tek başındaki bir kişiye (ya da aralarından herhangi biri tarafından idare edilen bir grup kişiye) ilişkin tasavvur ile ilgili özel bir güçlük söz konusu değildir. Bu durumda planın icrasının imkân dahilinde olması için, bu planın herhangi bir özel kriterin koşullarını sağlaması gerekmez. Söz konusu plan, elbette ki, dışsal olgulara ilişkin yanlış varsayımlara dayandırılabilir ve bu nedenle planın değiştirilmesi gerekebilir. Ancak bu planın, başlangıçta tasarlandığı hâli ile icra edilmesini mümkün kılan tahmin edilebilir nitelikte bir dışsal olaylar kümesi daima mevcut olacaktır.

Bununla beraber, birkaç kişi tarafından aynı anda, fakat birbirlerinden bağımsız olarak belirlenen planlar söz konusu olduğunda durum farklıdır. Her şeyden önce, tüm bu planların gerçekleştirilmeleri için, bunların aynı dışsal olaylar kümesiyle ilgili beklentilere dayanmaları zorunludur; zira farklı insanların kendi planlarını birbirleriyle ilişkili beklentilere dayandırmaları durumunda, hiçbir dışsal olaylar kümesi bu planların toptan icrasını mümkün kılamayacaktır. İkinci olarak; mübadele üzerine inşa edilmiş bir top-

lumda bu kişilerin planları, diğer bireylerin, kendi eylemlerine uygun düşen eylemlerini geniş ölçüde temin edeceklerdir. Bu durum şu anlama gelir: Bireylerin, bütün planlarını gerçekleştirmele muhtemel olsa dahi, farklı bireylerin planlarının özel bir anlamda birbirleriyle uyumlu olması zorunludur.⁴ Ya da aynı şeyi farklı kelimelerle ifade edersek: Herhangi bir kişinin kendi planlarını dayandırdığı verinin bir kısmı, diğer insanların özel bir üsül ile hareket edeceği yönündeki beklentilere ilişkin olacağından dolayı, farklı planların birbirleriyle olan uyumluluğu için, söz konusu kişinin planlarının tam olarak diğer kişiler için veri teşkil eden eylemleri de kapsamaması gerekmektedir.

Denge analizinin geleneksel ele alış tarzında, verilerin bütün bireylere (bireysel zevkleri ve teknik olguları temsil eden talep listeleri şeklinde) aynı derecede verildiği ve bu bireylerin aynı öncüllere dayanan fillerinin, bir şekilde, planlarını birbirleriyle uyumlu olmaya yöneleceği biçiminde yapılan varsayım ile, bu güçlüğü bir bölümden başka uzak durulmuştur. Bu durumun, bir kişinin eylemlerinin diğer bir kişinin verilerini meydana getirmesinden kaynaklanan güçlüğü gerçekte gidermediği ve bir dereceye kadar dolambaçlı bir muhakeme içerdiği sık sık vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, şimdiye dek gözden kaçan şey, tüm bu prosedürün çok daha genel nitelikte olan (derinin anılan nokta sadece özel bir örnektir) ve "veriler" sözcüğünün çift anlamlı ifadesinden kaynaklanan bir karşılık içerdiğidir. Burada bütün insanlar için nesnel olgular biçiminde ve aynı olması gereken veri, artık açıkça, Saf Tercih Mantığı'nın biçim değiştirmiş totolojik varsayımları için başlangıç noktası teşkil eden veri ile aynı şey değildir. Başlangıç noktasındaki "veri", ancak ve ancak, faal durumdaki bireyin zihninde mevcut olan olgular anlamına geliyor ve "veriler" sözcüğünün yalnız bu özel yorumu bu önermeleri zorunlu doğrular hâline getiriyordu. Burada "veriler" sözcüğü, incelenmekte olan birey için verili olan ve onun tarafından bilinen şey anlamına geliyordu. Ancak bu kavram, bireyin eyleminin analizinden toplumdaki mevcut durumun analizine geçiş esnasında gizlice bir anlam değişikliğine uğramıştır.

IV

Bu alanda karşılaştığımız birçok gücünün temelinde veriler kavramı hakkındaki bu karşılık yer aldığından dolayı, bu kavramın biraz daha ayrıntılı olarak ele alınması gerekiyor. Şüphesiz, veriler kavramı belirli olan bir şeyi ifade etmektedir; ancak açıkta kalan ve toplumsal bilimlerde iki farklı yanıtının bulunması mümkün olan mesele, bu olguların *kimler* için verili olduğudur. Görünüşe göre, iktisatçılar bilimcilerinin daima bu nokta hakkında rahatsızlar ve bu olguların kimler için verili olduğunu gerçekte bilmedikleri hissine karşı, bunların *önceden verili olduğu* hususunun altını çizerek güven tazeliyorlar. Hatta bunun için "belirli veri" gibi gereğinden fazla söz içeren ifadeler kullanıyorlar. Ancak bu durum, işaret edilen olguların, gözlem yapan iktisatçı için ya da bu iktisatçı-

⁴ Sosyolojide, bireysel amaçların ve arzuların birbirlerine uymaları ve uymamaları açısından veya bunların birbirleriyle olan uyumlulukları ve uyumsuzlukları açısından toplumsal ilişkilerin analiz edilmesi amacıyla, (benim bildiğim kadarıyla) sistematik olarak yapılmış girişimlerin bulunmaması, benim için uzun süreden beri bir merak konusudur.

